

บทที่ ๕

การเริ่มต้นของจุดเปลี่ยนในสังคมไทย

สิ่งที่ได้นำเสนอในรายงานการศึกษานี้ ตั้งแต่บทที่ ๑ ถึงบทที่ ๔ เป็นระบบของพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพที่พร้อมจะเป็นประโยชน์ส่วนรวม และพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สะท้อนถึงการปฏิบัติพระองค์ ที่สอดคล้องกับหลักคิดและปรัชญาที่พระองค์ได้ทรงพระราชทานให้แก่คนไทยกลุ่มต่างๆ ในหลายๆ โอกาสดังปรากฏในพระบรมราโชวาท และพระราชดำรัสของพระองค์ บทสุดท้ายนี้ จะอภิปรายถึงความจำเป็นและความสำคัญที่พวกเราประชาชนคนไทยจักได้เจริญรอยตามเบื้องยุคลบาทให้สมกับที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตราครุฑรำลึกมาพระวรวงศ์เป็นเวลาเกือบทั้งหมดยุคของปี เพื่อสนองพระราชปณิธานที่จะบำบัดทุกข์ บำรุงสุขพสกนิกรไทยทุกหมู่เหล่า ทุกส่วนของประเทศ และทุกฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมทรงพระกรุณาพระราชทานให้แก่คนไทย

๑. ความเป็นแบบอย่างสำหรับประชาชนชาวไทย

เป็นที่ประจักษ์ชัด (โดยมีจำเป็นต้องมีการศึกษาวิจัยเป็นพิเศษ) ในหมู่ประชาชนคนไทย ทุกผู้ทุกนามอยู่แล้วว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชจริยวัตรที่งดงาม ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนและทรงมีพระราชกรณียกิจที่มีคุณค่าอนันต์ต่อประเทศไทย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการยกระดับคุณภาพของชีวิตของราษฎรในชนบท อันเป็นผลพวงของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่มีอยู่มากมาย และในส่วนของ การเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรในชนบทเป็นประจำทุกปีเพื่อทรงร่วมทุกข์ร่วมสุข เพื่อทรงให้กำลังพระหฤทัย เพื่อทรงทำความเข้าใจในสภาพปัญหา เพื่อพระราชทานแนวพระราชวินิจฉัยถึงแนวทางหรือวิธีการแก้ปัญหาที่ดำรงอยู่ และเพื่อทรงติดตามดูแลให้โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ดำเนินการไปให้บังเกิดผลดีจริงๆ แก่ผู้ที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

สิ่งที่การศึกษาเรื่อง “แนวพระราชดำริด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ได้มีส่วนทำให้ประจักษ์ชัด ก็คือ พระราชจริยวัตรที่งดงามและพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์ยิ่งต่อประเทศชาตินั้นได้กำหนดโดยหรือได้รับอิทธิพลจากพระราชดำริ ในด้านคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์

ได้ทรงพัฒนาขึ้นเป็นหลักคิดและปรัชญาส่วนพระองค์ ที่กำกับการปฏิบัติพระองค์โดยตลอด ช่วงเวลาที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประมุขของชาวไทย ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปณิธานที่จะทรงเป็น “ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์” โดยทรงเลือกที่จะสร้างสรรค์ “ประโยชน์แห่งมหาชนชาวสยาม” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เหนือกว่าความคาดหวังที่พึงมีจากบทบาทและหน้าที่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ จัดเป็นการปฏิบัติพระองค์เยี่ยงผู้มีคุณธรรม “ความรับผิดชอบ” ที่ยากจะหาผู้ใดเสมอเหมือนในโลก

ผลการปฏิบัติของพระองค์ในลักษณะนี้อย่างเสมอต้นเสมอปลายเป็นเวลายาวนานถึง ๔๓ ปีนั้น ไม่ใช่เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ และหรือทรงมีพระสุขภาพพลานามัยที่สมบูรณ์แข็งแรงแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีทัศนคติต่อทุกสิ่งทุกอย่างในทางที่ดี และในทางที่ดี และในทางสร้างสรรค์ ทัศนคตินี้มีส่วนประกอบและรายละเอียดของคุณธรรมและหลักการต่างๆ ที่พระองค์ได้วิเคราะห์และยอมรับไว้เป็นค่านิยม ความเชื่อ ปรัชญาชีวิต ซึ่งสามารถแยกแยะแจกแจงให้ชัดเจนและเป็นระบบได้ แม้ว่าในชีวิตของคนเราโดยปกติแล้ว มักไม่มีโอกาสกระทำเช่นนั้นได้ แต่ทัศนคติหรือองค์ประกอบในรูปของหลักคิดและปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ปรากฏอยู่ในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานให้แก่คนกลุ่มต่างๆ ที่โชคดีได้เข้าเฝ้า ได้ยินได้ฟังด้วยตัวเองในโอกาสต่างๆ และแก่คนไทยทั่วทั้งประเทศในโอกาสพิเศษ ตลอดเวลาถึง ๔๓ ปี หลักคิดและปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังกล่าวนี้สามารถเรียบเรียงเป็นระบบความคิดที่มีสาระเชื่อมโยงกันด้วยระบบตรรก (logic) และที่สอดคล้องรองรับกันและกันดังที่ได้นำเสนอแล้วในบทที่ ๒ ถึงบทที่ ๗

สาระของระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งในตัวระบบความคิดเองเฉกเช่น ปรัชญาและหลักการต่างๆ ในโลกที่มีการยอมรับกันแล้ว แต่ในกรณีของระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น จัดว่ามีคุณค่าเหนือขึ้นไปอีกเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นเจ้าของระบบความคิดนั้น ก็ได้ทรงยึดเป็นระบบความคิดที่หล่อหลอมเป็นทัศนคติของพระองค์ จนทำให้การปฏิบัติของพระองค์ในระบบต่างๆ สอดคล้องกับระบบความคิดเหล่านั้น ผลลัพธ์ของการปฏิบัติพระองค์นั้น ก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วไม่แต่ในเฉพาะประเทศไทยแต่ยังรวมถึงส่วนอื่นๆ ในโลกว่า เป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศอย่างเอนกอนันต์ ดังนั้น การปฏิบัติพระองค์ในรูปของพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงสมควรเป็นแบบอย่างที่เราชาวไทยที่ได้เจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาท โดยทำตัวให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคมโดยรวม

แต่การเจริญรอยตามเบื้องยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจักไม่บังเกิดขึ้นเลย ถ้าคนไทยทั้งหลายไม่ยอมรับรู้และเรียนรู้ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสโดยตรง และหรือตามรายละเอียดในรูปแบบที่ได้นำเสนอในบทต่างๆ ข้างต้น นั่นคือคนไทยไม่ใช่เอาแต่เรียน เพื่อให้ได้รู้ทักษะความรู้หรือได้รับปริญญาสูงๆ และหรือเอาแต่บำรุงรักษาร่างกายให้มีสุขภาพดีแต่อย่างเดียวนั่น แต่คนไทยยังต้องมีทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ในการใช้ชีวิตในสังคมไทย และคนไทยก็โชคดีที่ไม่ต้องเสียเวลาที่พัฒนาระบบความคิดที่จะนำไปใช้หล่อหลอมทัศนคติที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตส่วนตนและการอยู่ร่วมกันในสังคมไทย เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงได้พระมหากรุณาพัฒนาระบบความคิดในลักษณะนี้แล้ว และได้ทรงใช้ประโยชน์จากหลักคิดและปรัชญาต่างๆ ในระบบพระราชดำริดังกล่าวของพระองค์ตลอดเวลาที่พระองค์ทรงเป็นองค์พระมหากษัตริย์ไทย คนไทยเพียงแต่เรียนรู้อย่างจริงจังเพื่อให้ชาวซึ่งในสาระและนัยของระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและปฏิบัติตนเองให้สอดคล้องกับสาระและนัยของระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นี่คือนี่วิธีที่จะเจริญรอยตามเบื้องยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จัดเป็นประโยชน์ต่อสังคมเป็นอย่างแท้จริง

๒. การทำให้เกิด “ความรู้คู่คุณธรรม” ที่ได้ผลอย่างแท้จริง

๒.๑ ความสำคัญของมิติ ทัศนคติ ในการพัฒนาคุณธรรม

การพัฒนาคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในด้านมิติหรือมิติทัศนคตินั้น เป็นสิ่งที่ควรได้รับการย้ำเป็นพิเศษในประเทศไทยปัจจุบัน การละเลยการปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ในประเทศไทยอย่างเป็นระบบและอย่างจริงจัง ทั้งในระบบการศึกษาที่เป็นทางการ (formal education) ตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงวัยหนุ่มสาว และทั้งในส่วนอื่นๆ ของสังคมไทย น่าจะเกิดจากความไม่ซาบซึ้งถึงอิทธิพลของทัศนคติต่อการดำรงชีวิตและพฤติกรรมของคนหรือการยอมรับแบบไม่ทันได้ไตร่ตรองครุ่นคิดว่า ทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์นั้นบังเกิดขึ้น (คือถูกปลูกฝัง) ในตัวปัจเจกบุคคลจากขณะที่มีการเรียนรู้ว่าวิชาการและทักษะต่างๆ โดยไม่ต้องพร่ำสั่งสอนให้เสียเวลาที่มีอยู่น้อยสำหรับการสั่งสอนความรู้วิชาการที่เพิ่มพูนมากขึ้นอย่างรวดเร็วจนเรียนกันแทบไม่ทันอยู่แล้ว น่าจะถึงเวลาแล้วที่สมควรทำความเข้าใจในเรื่องทัศนคติกันเสียใหม่

ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ ๑ ทัศนคตินั้นคือ ทัศนะที่บุคคลยึดถือหรือยอมรับเป็นหลักปฏิบัติ เป็นค่านิยม เป็นความเชื่อ ที่คอยกำกับและมีอิทธิพลต่อการพัฒนาความรู้สึกนึกคิดในเรื่อง

ต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องเล็ก เรื่องสำคัญหรือเรื่องไร้สาระ เรื่องการทำงานหรือเรื่องอื่นๆ รวมทั้งการสรุปว่า จะเลือกทำ/ไม่เลือกทำกิจกรรมอะไรบ้าง ทักษะคิดว่าไม่มีสาระที่มาในรูปแบบของค่านิยมที่ยึดมั่น ความเชื่อที่ฝังใจ ปรัชญาที่เลื่อมใส หลักปฏิบัติที่ยอมรับ ย่อมมีอิทธิพลต่อการพัฒนาความคิดและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ในการใช้เหตุผลที่มีระบบตรรกเป็นฐานในการหาข้อสรุป ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของค่านิยมส่วนตัว (personal value judgment) หรือการพัฒนาทักษะให้แก่ตัวเองในด้านหนึ่งๆ ซึ่งพิสูจน์ได้แล้วเป็นประโยชน์ต่อหน้าที่การงานต่อชีวิต อาจเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นเนื่องจากทัศนคติของปัจเจกบุคคล การจะหลีกเลี่ยงอิทธิพลของทัศนคติย่อมเป็นปรากฏการณ์ที่บังเกิดขึ้นได้ยากเหลือเกินโดยเฉพาะสิ่งที่ไม่มาในลักษณะขาวกับดำ ซึ่งเป็นธรรมชาติของชีวิตในสังคม เมื่อจะต้องอยู่ใต้อิทธิพลของทัศนคติแล้วก็สมควรที่จะเลือกอยู่ภายใต้อิทธิพลของทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์เสียเลย

ทัศนคติบังเกิดขึ้นโดยไม่ต้องมีการจัดอบรมอย่างเป็นระบบอย่างเป็นทางการจะลักษณะ ซึ่งกล่าวโดยทั่วไปแล้วก็เป็นลักษณะการเกิดขึ้นปรากฏการณ์ส่วนใหญ่ของชีวิต กลไกสำคัญที่ก่อให้เกิดการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติในโลกนี้คือ กระบวนการสังคมประกิด หรือกระบวนการอบรมบ่มนิสัย (socialization) กระบวนการนี้แทรกซึมอยู่ในส่วนต่างๆ (นั่นคือสถาบันต่างๆ) ที่ประกอบกันเข้าเป็นสังคม และเป็นกระบวนการที่ดำเนินการระบบการศึกษาจึงไม่ประหลาดใจแต่อย่างใด เฉกเช่นกระบวนการอบรมบ่มนิสัยของสังคมส่วนรวมซึ่งไม่จำเป็นต้องแยกแยะหล่อหลอมเฉพาะแต่ทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ และปัจเจกบุคคลจะเลือกรับทัศนคติแบบใดมากน้อยเพียงใดที่สุดแล้วแต่ว่าปัจเจกบุคคลนั้นเป็น “บัว” ประเภทใด กระบวนการหล่อหลอมทัศนคติของสังคมส่วนย่อย (สถานศึกษาขนาดต่างๆ และในระดับความรู้ตั้งแต่ประถมจนถึงอุดมศึกษา) ก็ไม่จำเป็นที่จะนำไปสู่การปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์เสมอไปเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ไม่มีการอบรมอันเป็นระบบกึ่งลักษณะที่จะหล่อหลอมและปลูกฝังแต่เฉพาะทัศนคติที่สร้างสรรค์ ซึ่งดำเนินการอย่างจริงจังและเสมอต้นเสมอปลายตลอดช่วงชีวิตที่ใช้อยู่ในระบบการศึกษา การหล่อหลอมให้มีทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ไม่ใช่ภารกิจที่ง่าย และก็เชื่อว่าประกันความสำเร็จในทุกตัวบุคคลแม้เป็นการดำเนินการอย่างเป็นระบบ จริงจัง และต่อเนื่องตลอดเวลาก็ตาม ดังนั้น การไม่ได้ดำเนินการอะไรเลย หรือแม้เพียงดำเนินการฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์แบบ “สัปดาห้ของความสะอาด” “สัปดาห้...การรู้จักโอบอ้อมอารี” “สัปดาห้... ฯลฯ” ก็ไม่น่าบังเกิดผลทางบวกแต่ประการใด และนี่ก็คือฐานที่มาของข้อวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่ได้ยินได้ฟังกันอย่างหนาหูและถี่ขึ้นว่า ยิ่งเรียนสูงเท่าไร ก็ทำให้ “ฉลาด” ยิ่งขึ้นในการฉ้อฉล คดโกง หลอกหลวง ข้อเท็จจริงจะเป็นเช่นไรนั้นคงต้องวิเคราะห์วิจัยกันอย่างละเอียดซึ่งไม่เหมาะสมที่จะกระทำกันในรายงานการศึกษานี้ แต่พฤติกรรมในลักษณะ “กระบวนการเครื่องราชฯ” ที่กลุ่มคน

กลุ่มหนึ่งถูกหลอกหลวง และพฤติกรรมแบบ “เลขล๊อค” ที่คนไทยทั้งประเทศถูกโกง เพิ่มความน่าเชื่อถือให้แก่ข้อวิภาควิจารณ์ทำนองดังกล่าว

การตระหนักถึงและการยอมรับอิทธิพลของทัศนคติที่มีต่อคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ที่จะนำไปสู่การให้ความจริงจังในการพัฒนากลไกหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์เพื่อให้บังเกิดขึ้นในหมู่คนไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพัฒนาระบบความคิดที่สามารถใช้เป็นเนื้อหาสาระสำหรับภารกิจนี้ รอเพียงพวกเราคนไทยที่จะเริ่มต้นอย่างจริงจังและจริงใจกับภารกิจนี้เท่านั้น และไม่มีเวลาใดที่จะเหมาะสมยิ่งไปกว่าวาระที่คนไทยทั้งประเทศกำลังมีความปีติยินดีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติยาวนาน ยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์องค์ใดๆ ในประวัติศาสตร์ไทย ที่พวกเราคนไทยช่วยกันปลูกฝังให้แก่ตนเอง ทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ตามแนวพระราชดำริเพื่อเป็นสักการะถวายต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในมงคลสมัยพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก

๒.๒ การเรียนรู้ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

การปลูกฝังและหล่อหลอมทัศนคติที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นเรื่องของกระบวนการ ซึ่งแน่นอนจักต้องเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพ แต่ก่อนที่จะเสนอข้อคิดบางประการที่เกี่ยวกับกระบวนการดังกล่าว จักอภิปรายสิ่งที่ต้องการนำมาหล่อหลอมและการปลูกฝังเสียก่อน ทั้งนี้เพราะว่าแม้กระบวนการจักมีประสิทธิภาพหล่อหลอมและปลูกฝังได้ดังที่ต้องการ แต่ถ้าสิ่งที่นำมาปลูกฝังและหล่อหลอมไว้ในปัจเจกบุคคลเป็นสิ่งไม่มีค่า ขาดเนื้อหาสาระที่เหมาะสมผลลัพท์ในรูปแบบของทัศนคติที่ปรากฏอยู่กับปัจเจกบุคคลผู้นั้น ย่อมเป็นผลที่ไม่พึงปรารถนาด้วย ด้วยเหตุผลนี้เองที่การศึกษาเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โครงการนี้ จึงมุ่งที่จะศึกษาประเด็นคุณภาพของคนหรือคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในด้านทัศนคติ มากกว่าด้านการศึกษา และด้านสุขภาพ ซึ่งมีผู้ศึกษาอยู่แล้วและหรือมีส่วนราชการดูแลด้านเหล่านี้อยู่แล้ว แต่การให้สาระแก่ทัศนคติที่เป็นระบบเพื่อเป็นเนื้อหาสำหรับคุณภาพของคนโดยตรงนั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีการศึกษาอย่างเป็นกิจจะลักษณะมาก่อนเลย โดยที่ทัศนคติเองมีฐานสาระมาจาก ค่านิยม (ทั้งที่เป็นบวกและลบ) คุณธรรม (ซึ่งโดยนัยก็คือค่านิยมเชิงบวก เมื่อเป็นสิ่งที่มีความดีในทัศนะของปัจเจกบุคคล ปรัชญาและความเชื่อ ในเรื่องต่างๆ การศึกษาโครงการนี้ จึงเลือกที่จะศึกษาและปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนำหลักคิดและปรัชญาดังกล่าวมาเรียบเรียงเป็นระบบความคิดที่จักเป็นประโยชน์ยิ่งๆ ขึ้นไป ต่อประเทศไทยนานเท่านาน โดยสามารถเป็นเนื้อหาสาระที่จะใช้ปลูกฝังและหล่อหลอมให้ประชาชนคนไทยในจำนวนมากยิ่งขึ้นๆ ได้มีทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์

โดยที่ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในด้านการพัฒนาคุณภาพ ทรัพยากรมนุษย์มีเนื้อหาที่ควบคุมมาก ไม่ว่าจะพิจารณาจากแนวใดแนวหนึ่ง นั่นคือ ไม่ว่าจะ พิจารณาจากแนวคิดที่เน้นจุดศูนย์กลางที่ปัจเจกบุคคล ซึ่งมีแกนความคิดอยู่ที่การรู้จักทำชีวิตให้ ประสบความสำเร็จ หรือพิจารณาจากแนวคิดที่เน้นจุดศูนย์กลางที่ส่วนรวม ซึ่งมีแกนความคิดอยู่ ที่การร่วมมือกันเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคม รายละเอียดของแนวคิดที่มีอยู่ซึ่งต้องใช้ ระยะเวลาในการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งในเนื้อหาสาระดังที่ได้ย้ำไปแล้วหลายครั้ง แนวคิดทั้ง สองนี้จะเลือกเรียนรู้แนวคิดใดแนวคิดหนึ่งก็ได้ หรือทั้งสองแนวคิดพร้อมๆ กันก็ได้ แม้ว่าการ พิจารณาใดๆ แล้วสาระหลักและรายละเอียดปลีกย่อยคงจะแตกต่างกันมาก แต่แท้ที่จริงแล้ว สาระทั้งหลายในแต่ละแนวคิดนั้นมีความเกี่ยวเนื่องและเชื่อมกันอยู่ ทั้งนี้เพราะโดยตรรกที่ว่า แนวคิดทั้งสองแนวต่างก็มุ่งสู่ผลลัพธ์ที่ตรงกันระบบความคิดที่จะช่วยโน้มน้าวและชักนำให้บุคคล ที่เลือกระบบความคิดเพื่อเป็นสาระของทัศนคติประจำตัว เลือกทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ ทั้งต่อการดำรงชีวิตของตน และต่อสังคมส่วนรวม ความแตกต่างอยู่ที่จุดเน้นหรือที่ทัศนพิสัยของ การจับประเด็นนั่นเอง

จากข้อยุติที่เสนอในย่อหน้าที่แล้ว เราก็สามารถสรุปความคิดในลักษณะใหม่ได้ ระบบ พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวกับคุณสมบัติของปัจเจกบุคคลที่จัดได้ ว่ามีคุณภาพนั้นมุ่งย้ำสามประเด็นหลักด้วยกันคือ

- (๑) ปัจเจกบุคคลจักต้องรู้จักหน้าที่ของตนเอง
- (๒) ปัจเจกบุคคลจักต้องมีแนวการทำงานที่ยังความสัมฤทธิ์ผลให้แก่งานที่ทำ และ
- (๓) ปัจเจกบุคคลจักต้องมีคุณธรรมประจำตัว

แต่ละประเด็นของคุณภาพนี้มีรายละเอียด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระ มหากรุณาแจก

แจงไว้ในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานให้แก่กลุ่มบุคคลต่างๆ ซึ่งได้นำมา เรียบเรียงเป็นระบบความคิดและเสนอแล้วในบทที่ ๒-๓ ในรายงานการศึกษานี้แต่ภายในกรอบของ ทัศนพิสัยที่แตกต่างกันไป ซึ่งไม่ยากนักที่จะนำมาเสนอใหม่จากกรอบทัศนคติพิสัยที่กล่าวถึงใน ย่อหน้านี้เช่นกัน

นอกจากนี้แล้ว ในรายงานการศึกษานี้ยังได้สรุปสาระของระบบพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในลักษณะหนึ่ง ซึ่งแม้จะกระชับยิ่งขึ้นไปอีกและงดไม่ได้กล่าวถึง รายละเอียดปลีกย่อย แต่ก็ไม่ได้ละเลยสาระสำคัญของหลักพระราชดำริและปรัชญาของ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นั่นคือ การสรุปที่ว่าปัจเจกบุคคลจักต้องมีคุณธรรม “ความรับผิดชอบ” ฝังแน่นอยู่ในมโนสำนึกในการดำรงชีวิต

การนำเสนอระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยสรุปในช่วงนี้ มีจุดประสงค์ที่ต้องการชี้ให้เห็นว่า วิธีคิดและวิธีเรียนรู้ในสิ่งเดียวกันนั้น สามารถพิจารณาได้จากแง่มุมที่แตกต่างกัน จะพิจารณาจากทัศนพิสัยแง่มุมใด ก็สุดแล้วแต่ความถนัดและประสิทธิภาพ หรือความคล่องตัวในแนวการรับรู้เรียนรู้ของผู้ที่เกี่ยวข้องแต่ละคนแต่ละกลุ่ม ดังนั้น การเรียนรู้ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงไม่สมควรจำกัดที่วิธีการนำเสนอลักษณะเดียวเท่านั้น กล่าวคือ การเรียนรู้จะใช้เนื้อหาที่ปรากฏในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทโดยตรง หรือในรูปที่เป็นสาระที่นำเสนอในรายงานการศึกษานี้ หรือทั้งสองส่วนประกอบกัน ต่างก็เป็นเนื้อหาพื้นฐานที่ทุกคนหาอ่านได้ แล้วนำมาถกมาอภิปรายกันจนเกิดความเข้าใจ ความซาบซึ้ง ในระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และปฏิบัติตามภายใต้อิทธิพลของทัศนคติที่หยั่งรากใหม่ดังกล่าว หรือโดยวิธีการอื่นใดก็ได้สุดแล้วแต่จะสามารถค้นหาวิธีการที่มีประสิทธิภาพหรือที่ได้ผลที่สุด อันเป็นแนวปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกรุณาชี้แนะอยู่เสมอในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระองค์

แต่ที่จริงแล้ว แม้แต่การเรียบเรียงระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็สามารถเรียบเรียงกันใหม่ได้ จากกรอบคิดที่แตกต่างไปจากที่ได้นำเสนอไว้ในรายงานการศึกษานี้ และสมควรกระทำอย่างยิ่งเพื่อจะได้มีทัศนพิสัยมาก ๆ แนว การเรียนรู้ในเรื่องเดียวกันจากทัศนคติพิสัยต่างๆ กันจะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่รวดเร็วยิ่งขึ้น และเมื่อการเรียนรู้เกิดจากความเข้าใจอย่างแท้จริง การนำไปปฏิบัติก็จะทำได้ง่ายยิ่งขึ้น เพราะความเข้าใจนั้นช่วยให้ความรู้ที่ได้รับนั้น เป็นส่วนหนึ่งของระบบความคิดของบุคคลนั้นไม่รู้ตัว การนำเสนอแนวคิดจากทัศนพิสัยที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบลักษณะของการเขียนหรือในรูปของการพูด ก็จัดได้ว่าเป็นการถกเป็นการอภิปราย เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อสร้างความเข้าใจในสิ่งที่อภิปรายนั่นเองและก็เป็นวิธีเดียวที่ทำให้ความเข้าใจและความซาบซึ้งดำรงอยู่นานเท่านั้น อันแตกต่างไปจากการบอกให้รู้การบังคับให้จำ ซึ่งบางครั้งอาจเกิดความเข้าใจขึ้นได้ แต่ก็เป็นความเข้าใจที่ผิวเผิน ชั่วขณะ และไม่ดำรงอยู่นานในตัวบุคคล วิธีการเรียนรู้ที่เกิดจากความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและถาวรนี้ ก็เป็นประเด็นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาพระราชทานให้แก่คนไทยเช่นกัน โดยรายละเอียดที่ได้นำเสนอแล้วในบทที่ว่าด้วย ความเป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นนักเรียนนักศึกษา ในรายงานนี้

๒.๓...ข้อเสนอแนะเฉพาะวัย

การเสนอแนะในรูปแบบที่ว่า ประเทศไทยควรดำเนินการให้มีการปลูกฝังและหล่อหลอมทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ด้วยการเรียนรู้ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้นำเสนอในรายงานการศึกษานี้ จัดเป็นข้อเสนอแนะที่กว้างไป แม้จะมีการกล่าวถึงวิธีเรียนรู้ระบบพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัวอยู่ด้วยก็ตาม คนไทยในประเทศสามารถจำแนกเป็นกลุ่มต่างๆ สุดแล้วแต่ฐานที่จัดให้จำแนกประเภท แต่เพื่อประโยชน์ของการอภิปราย ณ จุดนี้ ก็อาจกล่าวได้ว่าคนไทยสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มโดยอาศัยฐานอายุ และฐานการศึกษาในลักษณะหยาบๆ นั่นคือ เรามีคนไทยที่ยังเป็นเด็กเป็นวัยรุ่น ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในระบบการศึกษาระดับประถมและมัธยม วิทยาลัยอาชีวศึกษา ซึ่งส่วนหนึ่งก็ยังคงอยู่ในระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษา วิทยาลัยคน ที่กำลังทำการงานอาชีพต่างๆ และวัยชรา ซึ่งอยู่นอกระบบงานอาชีพแล้ว ในแง่ของการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์นั้น วัยเด็กวัยรุ่นและวิทยาลัยอาชีวศึกษา เป็นวัยที่สำคัญที่สุด โดยเปรียบเทียบกับวัยกลางคนนั้น แม้จะเป็นวัยที่เข้าลักษณะที่ค่อนข้างไปทางด้าน “ไม้แก่นคุดยาก” แต่ก็ยังมีความสำคัญอยู่เนื่องจากพฤติกรรมของคนวัยนี้ มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติของคนวัยอ่อนกว่า นั่นคือ สามารถเป็น “ตัวแบบ” ที่ดี/ที่ไม่ดี ได้ การปลูกฝังและการหล่อหลอมทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ที่ไม่ประสบความสำเร็จเอาเลยในสังคม ก็เกิดจากปัญหา “ปากว่าตาขีบ” “พูดอย่างทำอย่าง” “ ฯลฯ” ของผู้ใหญ่วัยนี้เอง ที่ทำให้ความศรัทธาที่มีต่อสิ่งที่ผู้ใหญ่ปลูกฝังให้แก่ผู้เยาว์กว่า ไม่สามารถซึมซาบเข้าไปในมโนสำนึกของผู้ที่ถูกปลูกฝัง

จากทัศนคติที่เกี่ยวกับวัยที่มีความสำคัญในแง่ของการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติ เพื่อให้ทรัพยากรมนุษย์ในประเทศมีคุณภาพดีขึ้น รายงานการศึกษานี้ ขออภิปรายข้อเสนอแนะที่เจาะจงยิ่งขึ้น

วัยที่จักอภิปรายเพื่อเสนอแนะในที่นี้คือ วัยที่กำลังเรียนอยู่ระดับอุดมศึกษา จัดเป็นวัยที่สำคัญที่สุดเมื่อพิจารณาจากจุดเวลาปัจจุบัน และเป็นกลุ่มที่มีโอกาส ได้ร่ำเรียนวิชาความรู้ในระดับที่สูงที่ประเทศชาติพึงมีเสนอให้คนวัยนี้และกลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่กำลังจะออกไปเป็นกำลังสำคัญของประเทศ และจำนวนหนึ่งในกลุ่มนี้ก็กลายเป็นผู้นำทั้งในระดับกลางและระดับบนของสังคมไทย ถ้าคนกลุ่มนี้ขาดทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์แล้ว แม้จะมีความรู้สุภาพดี ประเทศชาติจะหวังอะไรมากนักจากบุคคลเหล่านี้ เมื่อคนกลุ่มนี้ออกไปทำงานก็ไม่แตกต่างไปจากกลุ่มบุคคลที่ทำงานอยู่แล้ว ที่ส่วนใหญ่ก็ขาดทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ประจำตัว และก็คงไม่สามารถช่วยกันหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ให้แก่คนวัยอ่อนกว่า ที่ยังคงอยู่ในระบบการศึกษาของระดับประถมจนถึงระดับอุดมศึกษา ในเมื่อตัวเองก็ยังไม่มีความรู้ทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ จะไปทำ

ให้คนอื่นมีทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ได้อย่างไร นอกจากนี้แล้ว ยังเป็นตัวถ่วงการหล่อหลอมทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์เนื่องจากเป็นตัวแบบที่ไม่ดีไม่งามอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของคนวัยนี้เสมอมา ซึ่งจักเห็นได้ชัดเจนจากพระบรมราโชวาทที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานให้แก่บัณฑิต (พลเรือนและทหาร) ที่จบการศึกษาตามหลักสูตร และพระราชดำรัสที่พระราชทานให้แก่บัณฑิตนักศึกษาเมื่อไปทรงงานดนตรีในสมัยที่พระองค์ยังทรงมีภารกิจไม่รัดพระองค์จนเกินไป แต่อนิจจาเท่าที่เป็นมาแล้วในหลายช่วงทศวรรษที่ผ่านมา สารของระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กระทบโศดประสาทของคนกลุ่มนี้ชั่วเวลาไม่กี่นาที ประกอบกับเวลาดังกล่าวนั้นก็เป็นเวลาที่คนกลุ่มนี้กำลังชื่นชมกับ “ความสำเร็จในชีวิต” ที่อุตสาหกรรมศึกษามาได้หลังจากได้ใช้ชีวิตในรั้วของการอุดมศึกษามาเป็นเวลา ๔ ปี (ระดับปริญญาตรี) อีกทั้งเป็นช่วงเวลาที่เหน็ดเหนื่อยกับกิจกรรมแห่งความสำเร็จในช่วงเวลาเช้าของวันนั้น สารที่แหลมคมและมีค่ายิ่งจึงผ่านเข้ามาและก็ลอยต่อไปตามสายลม โดยไม่กระทบจิตสำนึกของคนกลุ่มนี้ ทำให้ทำอะไรไม่ได้และไม่คิดใจที่จะนำไปทบทวน ตรึกตรอง คิดต่อ เนื่องจากวิธีการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษาเองนั้น ก็ไม่ได้ “อบรมสอนสั่ง” สารที่มีคุณค่าในการเป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ ในการดำรงชีวิตนอกเหนือจากความรู้วิชาการ ซึ่งก็รับรู้ไว้โดยปราศจากการเรียนรู้และความเข้าใจที่แท้จริง

จากสภาพต่างๆ ไป (นั่นคือ นิสิตนักศึกษาและบัณฑิตจบใหม่จำนวนหนึ่ง ซึ่งก็เป็นจำนวนน้อยที่อยู่ในสภาพตามที่พรรณามาไว้ในย่อหน้าที่แล้ว เป็นข้อยกเว้นของปรากฏการณ์ที่วิเคราะห์ข้างต้น) ที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้มีข้อเสนอแนะเพื่อปลูกฝังและหล่อหลอมทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ให้แก่คนกลุ่มนี้ ดังนี้: ให้มีการเรียนการสอนวิชา (ชื่อทำนอง) “แนวความคิดเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์” เป็นวิชาระดับพื้นฐานวิชาหนึ่งในหมวดความรู้ทั่วไปโดยใช้เนื้อหาสาระจากระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ เป็นฐานสำหรับการเรียนรู้^๔ เป็นการเปิดโอกาสให้นิสิตนักศึกษา ได้ศึกษาหาความหมายจากระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานให้แก่เพื่อนรุ่นพี่ที่จบเป็นบัณฑิตไม่นานมานี้ และแก่เพื่อนร่วมสังคมด้วยกัน การเรียนรู้จักมาในรูปของการอภิปรายรายการถกเถียงประเด็นต่างๆ เป็นประเด็น ๆ ไป จนเกิดความเข้าใจอย่างแตกฉานในสาระสำคัญของประเด็นนั้นๆ โดยนัยนี้ แนวความคิดกระแสต่างๆ หรือจากแง่มุมต่างๆ ตลอดจนความแตกต่างระหว่างความคิด ย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ อันเป็นสภาพที่มีพึงต้องกังวลแต่อย่างใด เพราะการอภิปรายการถกเถียงกันในลักษณะเช่นว่านี้ และการมีโอกาสคิดคำนึงกระแสความคิดต่างๆ พร้อมๆ กันด้วยนี้ จะนำไปสู่การเรียนรู้ที่ลึกซึ้ง เกิด

ความเข้าใจจะสามารถนำไปสู่การสร้างสรรค์ความคิดใหม่ๆ ในเรื่องดังกล่าวได้อีกด้วย การเรียนการสอนในแนวที่ได้อภิปรายนี้จักเป็นการเสนอแนะความคิดเพื่อการขบคิดและเพื่อวินิจฉัย และเพื่อเป็นที่เข้าใจกันดีและเพื่อเห็นดีเห็นงามด้วย แนวคิดที่เกิดจากความเข้าใจนี้จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของจิตสำนึกของผู้เรียน และเมื่อสามารถดำรงอยู่ในห้วงคิดของผู้เรียนแล้วการปฏิบัติตามการบงการของจิตสำนึกก็มีโอกาสเกิดขึ้นได้ง่ายยิ่งขึ้น นี่คือ วิธีเรียนรู้เพื่อสร้างทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ไม่ใช่วิธีการให้คำขวัญสิ้นปีที่เพราะพรุ่งนี้มีสัมผัสนอกสัมผัสในแต่อย่างใด การยอมรับและการปฏิบัติตามต้องเกิดจากความเข้าใจในเนื้อหาสาระของแนวปฏิบัตินั้นหรือทัศนะนั้นเป็นสำคัญ และความเข้าใจเช่นนี้ไม่ใช่เกิดจากการบอจจดในชั้นเรียน แต่เป็นผลลัพธ์ของการอภิปราย การถกกันในห้องเรียนตามแนวที่เสนอไว้ข้างต้น

แต่การเรียนวิชา (ชื่อทำนอง) “แนวความคิดเกี่ยวกับคุณภาพทรัพยากรมนุษย์” แต่เพียงวิชาเดียวตลอดหลักสูตรนั้น แม้จะมีผลกระทบในทางด้านบวกบ้างตามลักษณะที่พรรณนาข้างต้นก็ตาม แต่ผลลัพธ์อาจไม่เข้มข้นมากเท่าที่ควร ถ้าเนื้อหาของวิชาอื่นๆ ในหลักสูตรไม่มีลักษณะที่มุ่งไปที่คน (human orientation) แต่อย่างใด กลับไปมีลักษณะที่มุ่งไปที่อาชีพ (job orientation) แต่อย่างเดียวนั้น อันเป็นลักษณะของหลักสูตรในวิทยาลัย/มหาวิทยาลัยในปัจจุบัน เพื่อเพิ่มพลังให้แก่ผลลัพธ์เชิงบวกที่ได้จากการมีการเรียนการสอนวิชา “แนวความคิดเกี่ยวกับคุณภาพทรัพยากรมนุษย์” จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงของหลักสูตรที่มุ่งเน้น “วิทยาการเพื่อความเป็นคน” มากกว่า “วิทยาการเพื่อการประกอบอาชีพ” นั่นคือไม่ใช่หลักการใช้หลักสูตรที่มีเนื้อหาทั้งหมดที่เน้นการเรียนรู้เพื่อไปประกอบอาชีพแต่เพียงอย่างเดียว และที่พยายามกำหนดรายละเอียดของวิชาให้เป็นไปตามที่คาดว่าตลาดแรงงานต้องการ

ในลักษณะที่ตรงกันข้าม หลักสูตรในยุคจุดเปลี่ยน (turning point) ในสังคมไทยนี้ จักต้องบรรจุวิชาที่เกี่ยวพันกับการพัฒนาคนมากขึ้น โดยเน้นการเรียนรู้ที่เกิดจากความเข้าใจในสาระของชีวิต การใช้ความรู้และวิทยาการเพื่อคุณภาพชีวิต ตรรกวิทยาหรือวิธีการใช้เหตุผล จริยศึกษา ปรัชญาชีวิต วิธีการเรียนรู้เนื้อหาสาระของวิชาเหล่านี้ จักต้องเป็นไปในลักษณะของการถก การอภิปราย การเร้าไม่ให้มีการยอมรับความรู้หรือข้อเท็จจริงอย่างง่าย ๆ การเชิญชวนให้คิดให้หาข้อยุติเอาเองตามลักษณะของการใช้เหตุใช้ผล ดังเช่นที่ได้อภิปรายไว้แล้วข้างต้น ซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการเรียนรู้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาพระราชทานให้แก่คนไทยแล้ว ดังมีรายละเอียดตามที่เสนอไว้ในบทที่ ๕ ของรายงานการศึกษานี้

วิชาในลักษณะที่เสนอเหล่านี้ควรเน้นการเรียนรู้ในช่วงต้นๆ (เช่น ๒ ปีแรกของหลักสูตร ๔ ปี) เป็นส่วนใหญ่ โดยใน ๒ ปีสุดท้าย เวลาส่วนใหญ่จะใช้เรียนรู้วิทยาการเพื่อประกอบอาชีพ

โดยตรงที่มีการปรับปรุงไปที่คนแล้ว แม้เวลาเรียนรู้วิทยาการเพื่อประกอบอาชีพจะน้อยชั่วโมงลง แต่ด้วยการฟื้นฟูของระบบความคิดและความเข้าใจในสาระของชีวิต การเรียนรู้ส่วนที่เป็นวิชาชีพ ก็จักมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นั่นคือ การได้เรียนรู้เนื้อหาสาระที่มีความหมายและการคิด ที่จะช่วยการเรียนรู้ในขณะที่ทำงาน (on-the-job-training) อันเป็นช่วงของการเรียนรู้ด้านเทคนิคเพื่ออาชีพในยุคปัจจุบัน

การเรียนรู้ลักษณะข้างต้นแม้จะเป็นประโยชน์ใหญ่หลวงก็ตาม แต่ทัศนคติที่จะหล่อหลอมและปลูกฝังจากกระบวนการเรียนรู้ลักษณะนี้ จะหยั่งรากลึกลงไปอีกถ้ามีการปฏิบัติให้เป็นคุณธรรมและหลักการที่กำลังถูกปลูกฝังด้วยนั่นคือ พฤติกรรมของนิสิตนักศึกษาจักต้องสอดคล้องกับทัศนคติที่ต้องการให้บังเกิดขึ้นในตัวนิสิตนักศึกษา เมื่อเป็นเช่นนี้ วิทยาลัย/มหาวิทยาลัย ก็จักต้องจัดระบบการบริหารการศึกษาทั้งในด้านการเงินและการใช้ชีวิตของนิสิตนักศึกษาในรั้วสถาบันการศึกษาเสียใหม่ เช่น การจัดระบบที่ทำให้นิสิตนักศึกษาต้องตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ที่เหมาะสมของนิสิตนักศึกษาและการปฏิบัติตนให้เป็นไปตามคาคาหมาย นิสิตนักศึกษาจักต้องมีส่วนช่วยในการออกค่าใช้จ่ายที่เป็นธรรมในการได้รับการบริการการศึกษา โดยไม่เอาัดเอาเปรียบบุคคลกลุ่มอื่นๆ ในสังคมที่ไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนในระดับอุดมศึกษา นิสิตนักศึกษาจักต้องรู้จักใช้ชีวิตที่เหมาะสมกับอัตภาพของความเป็นนิสิตนักศึกษา นิสิตนักศึกษาจักต้องสำรวจถึงหน้าที่ที่พึงต้องมีต่อสังคมส่วนรวมและต่อบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่มีส่วนจุนเจือทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อการใช้ชีวิตตนเองในรั้ววิทยาลัย/มหาวิทยาลัย นิสิตนักศึกษาจักต้องทำตัวเป็นกลุ่มบุคคลที่เรียกร้องเอาแต่ได้โดยไม่อนาทรต่อสิทธิที่พึงมีพึงได้ของบุคคลอื่นๆ เป็นต้น พฤติกรรมที่แสดงออกซึ่งข้อยุติต่างๆ เหล่านี้พร้อมที่จะถูกบังคับให้มีการปฏิบัติตามด้วยเมื่อได้มีการอภิปรายถกเถียงกันด้วยเหตุด้วยผลจนเป็นที่เข้าใจกันดีแล้ว ความยอมรับในหมู่นิสิตนักศึกษาต่อพฤติกรรมที่ควรปฏิบัตินี้จักเกิดได้ง่ายขึ้นเมื่อเนื้อหาในหลักสูตรเองได้มีการเรียนการสอนที่หล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ และวิธีที่เสนอใหม่เท่านั้นที่ได้มีการเรียกร้อง “ความรู้คู่คุณธรรม” เป็นตัวเป็นตน เป็นรูปเป็นร่าง ที่มีแก่นสารอย่างแท้จริง

เมื่อถึงเวลาที่นิสิตนักศึกษากลายเป็นบัณฑิตที่กำลังนั่งกำลังยืนฟังพระบรมราโชวาทที่มีสาระสร้างสรรค์ จักเป็นการรับฟังที่ไปกระตุ้นเตือนจิตสำนึกให้ระลึกถึงหลักการและคุณธรรมต่างๆ ที่ให้ความหมายแก่ชีวิต ที่ให้สาระแก่ความเป็นคน เกิดการทบทวนสิ่งต่างๆ ที่ได้เรียนรู้อย่างมาตลอด ๔ ปีในรั้ววิทยาลัย/มหาวิทยาลัย ก่อนที่จะอย่างก้าวออกไปใช้ชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและที่สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ส่วนรวมพร้อมๆ กันไปและความลึกซึ้งกึ่งใจของพระบรมราโชวาทที่กำลังรับฟังอยู่นั้น ก็จะหยั่งลึกเข้าไปในห้วงสำนึก ซึ่งเมื่อสมทบกับการเรียนรู้ที่ผ่านๆ มาอันได้มีส่วนหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ให้กับนิสิตนักศึกษา ย่อมทำให้การ

ปฏิบัติให้เป็นไปตามทัศนคติที่สอดคล้องกับพระราชดำริและปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ผ่านการถ่ายทอดอย่างเป็นระบบและถูกต้องตามหลักของการเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งนิสิตนักศึกษาแทบจะไม่ได้ยิน หรือไม่ได้ให้ความสำคัญแก่สาระของพระบรมราโชวาทที่กำลังพระราชทานอยู่นั้น ความรับผิดชอบจึงอยู่ที่หลักสูตร และระบบการเรียนการสอนที่กำลังใช้อยู่ตามวิทยาลัย/มหาวิทยาลัยในปัจจุบันนั่นเอง ซึ่งไม่ได้ให้โอกาสแก่นิสิตนักศึกษาได้สัมผัสกับระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในส่วนที่ว่าด้วยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เลย ยกเว้นช่วงไม่กี่นาทีขณะที่กำลังได้รับพระราชทานปริญญาบัตรจากพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ข้อเสนอข้างต้นสำหรับการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์สำหรับนิสิตนักศึกษาโดยอาศัยระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนที่เกี่ยวกับการทำให้คนมีให้คนมีคุณภาพเป็นฐานเริ่มต้น และสำหรับประยุกต์ใช้ในกลุ่มที่อยู่ในระดับมัธยมศึกษาและประถมศึกษาโดยอาศัยแนวคิดทำนองเดียวกันความกว้างความลึกของประเด็นที่นำมาอภิปรายนำมาถกเพื่อการปลูกฝังทัศนคตินั้น ก็ต้องน้อยกว่าเพื่อสอดคล้องกับวัยด้วย ส่วนบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งอันเป็นบุคคลกลุ่มใหญ่ในประเทศ กล่าวคือ กลุ่มที่กำลังทำงานอยู่ในปัจจุบัน การหล่อหลอมและการปลูกฝังทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์ ในการทำนองเทียบการดำเนินการต่อกลุ่มที่อยู่ในวัยเรียนย่อมกระทำมิได้ แต่ก็ขอเสนอให้มีการเรียกร้องให้คนไทยทุกคนในวัยนี้ มีคุณธรรมความรับผิดชอบเพียงคุณธรรมเดียว และมีการพัฒนากระบวนการที่สามารถย่นความรับผิดชอบ (ว่ามี/ไม่มี ขาดตกบกพร่องกันอย่างไร) ได้ง่ายโดยเน้นการเจริญรอยตามเบื้องยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีความรับผิดชอบต่อการดำรงตำแหน่งองค์พระประมุขของปวงชนชาวไทย การเรียกร้องให้คนไทยในวัยนี้มีเพียงคุณธรรมความรับผิดชอบแต่เพียงคุณธรรมเดียวนั้น ก็ชอบด้วยเหตุผล แต่การที่ทำให้คนไทยในวัยนี้ ให้สามารถรับการเรียกร้องที่มีรายการมากมายจดจำกันยากพลอยทำให้ไม่สนใจจะปฏิบัติตาม แต่การที่ทำให้คนไทยในวัยนี้มีคุณธรรมความรับผิดชอบบังเกิดขึ้นได้จริงแล้วพฤติกรรมอื่น ๆ ที่ดีงามก็ปรากฏขึ้นตามนัยแห่งคุณธรรมรับผิดชอบ ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ ๘

อนึ่ง แม้ว่าจะไม่มีการย้ําการปลูกฝังคุณธรรมความรับผิดชอบในหมู่นิสิตนักศึกษาเฉกเช่นที่กระทำกับกลุ่มคนที่กำลังทำงานอยู่แล้ว แต่การปลูกฝังคุณธรรมความรับผิดชอบก็บังเกิดขึ้นกับนิสิตนักศึกษาด้วย โดยผ่านกระบวนการหล่อหลอมและปลูกฝังทัศนคติที่ได้นำเสนอแล้วสำหรับคนไทยในวัยนี้

บุคคลกลุ่มวัยทำงานนี้ มีกลุ่มย่อยที่แยกแยะออกไปได้อีก กล่าวคือ กลุ่มครูบาอาจารย์ ที่มีหน้าที่อบรมสั่งสอนนักเรียนนิสิตนักศึกษา ถ้าหากมีการเรียกร้องให้นิสิตนักศึกษาพัฒนาทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์แล้ว กลุ่มอาจารย์ย่อมต้องได้รับการเรียกร้องเช่นเดียวกัน ซึ่งในกรณีนี้ก็คือ การเรียกร้องให้ครูบาอาจารย์มีคุณธรรมความรับผิดชอบด้วยเช่นกัน ถ้าอาจารย์ยังเป็นผู้ที่ขาดคุณธรรมและความรับผิดชอบและเบียดบังรัฐ (หรือนายจ้างเอกชนสุดแล้วแต่กรณี) ในรูปของการรับเงินเดือนจากแผ่นดินแต่ไปมีธุระส่วนตัวเต็มเวลา ทำให้ไม่สามารถทำหน้าที่อาจารย์ที่ถูกต้องได้ ขาดความเป็นนักวิชาการทั้งในวิद्यุณและภาคปฏิบัติ ไม่เพิ่มพูนความรู้ในสาระวิชาที่สอน ฯลฯ อาจารย์ที่ขาดคุณธรรมความรับผิดชอบย่อมไม่สามารถปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ ให้แก่นิสิตนักศึกษาเป็นแน่แท้ เนื่องจากข้ออภิปรายและข้อถกเถียงของอาจารย์ไม่ก่อให้เกิดความศรัทธาแต่อย่างใด การที่นิสิตนักศึกษาจะทราบซึ่งในคุณธรรมต่างๆ ที่พร่ำสอนและนำไปปฏิบัติตามย่อมเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นจึงจำเป็นที่ต้องมีการเรียกร้องให้อาจารย์ใน วิทยาลัย/มหาวิทยาลัย (พร้อมด้วยมาตรการ เช่น ระบบสิ่งจูงใจ –ที่จะเร่งรัดให้เกิดขึ้น) ให้มีคุณธรรมความรับผิดชอบด้วย^{๑๕}

๓. มโนธรรมกับคุณธรรมความรับผิดชอบ

ในหลายๆ กรณีของชีวิตจริง การมีหรือไม่มีคุณธรรม (ชนิดหนึ่งๆ หรือหลายๆ ชนิด) ในตัวปัจเจกบุคคล เป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อนและเป็นสภาพการณ์ที่อาจชี้ขาดลงไปยาก ว่าปัจเจกบุคคลมีคุณธรรมนั้นหรือไม่วินิจฉัยจากพฤติกรรมที่ปรากฏออกมา และการสรุปว่าปัจเจกบุคคลมี (หรือไม่มี) ทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์บนบรรทัดฐานของพฤติกรรมนั้นทันทีก็ยากเช่นกัน และย่อมเป็นสิ่งที่ไม่สมควรกระทำ นี่เป็นเหตุผลที่ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้คุณธรรมด้วยการอภิปรายสาระในบริบท (context) ต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ซาบซึ้งในคุณธรรมนั้นๆ บริบทหนึ่งๆ มีรายละเอียดที่แตกต่างกันในทัศนะของแต่ละบุคคล ข้อสรุปและพฤติกรรมที่ตามมาจึงมีโอกาสที่แตกต่างกันได้เช่นกัน การรู้จักประยุกต์คุณธรรมและประยุกต์ในลักษณะที่เหมือนกันในหมู่คนจำนวนมากจึงเป็นเรื่องที่ต้องร่วมกันทำความเข้าใจในลักษณะของบริบทที่จะประยุกต์ใช้คุณธรรมนั้นๆ นอกเหนือจากสาระของคุณธรรมดังกล่าว การไม่ตระหนักถึงแง่มุมนี้ในการเรียนรู้คุณธรรมทำให้เกิดความรู้สึกในเชิงปมเชื่องว่า คนอื่นด้อยกว่าตน (และในหลายๆ กรณีก็มีการกล่าวหาประณามกันไปด้วย) โดยที่รายงานการศึกษานี้เรียกร้องให้มีการปลูกฝังให้พวกเราคนไทยมีคุณธรรมความรับผิดชอบในตัวเองเพื่อเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมควรอภิปรายประเด็นละเอียดอ่อนที่กล่าวนี้ ให้เชื่อมเข้ากับเรื่องคุณธรรมความรับผิดชอบจักได้ทำให้การปลูกฝังและการหล่อหลอมคุณธรรมความรับผิดชอบมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไปอีก

ในกรณีของคุณธรรมความรับผิดชอบ ภาวะที่มักเกิดขึ้น ในหลายๆ โอกาสและสถานการณ์ ก็คือ ในขณะที่มีการกล่าวหาว่าบุคคลหนึ่งๆ ขาดความรับผิดชอบ (หรือในกรณีที่มีการชี้แจงว่า บุคคลหนึ่งๆ มีความรับผิดชอบ) ผู้ถูกกล่าวหาเองกลับมีความรู้สึกที่ ตนเองมีความรับผิดชอบอยู่แล้ว (หรือตนเองขาดความรับผิดชอบสำหรับกรณีตรงกันข้าม) การสรุปที่ขัดแย้งกันในลักษณะนี้ เกิดขึ้นเกือบตลอดเวลาเมื่อวินิจฉัยพฤติกรรมหนึ่งๆ ว่า เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกซึ่งการมีความรับผิดชอบหรือไม่ อันเป็นส่วนหนึ่งของข้อสรุปในย่อหน้าที่แล้ว ในกรณีของคุณธรรมความรับผิดชอบนี้ สภาพเช่นว่าไม่น่าประหลาดใจแต่ประการใดเมื่อวินิจฉัยให้ลึกลงไปและตระหนักว่า การมี/การไม่มีความรับผิดชอบ เป็นเรื่องของ “มโนธรรม” (conscience)

มโนธรรมเป็นตัวบงการให้เกิดพิจารณาญาณในลักษณะหนึ่งๆ ในการวินิจฉัยหรือประเมินสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องและมีปฏิกริยา (อันนำไปสู่การดำเนินกิจกรรมต่างๆ) ตามที่กำหนดโดยพิจารณาญาณครั้งนั้นๆ มโนธรรมในเรื่องหนึ่งๆ (และในเรื่องอื่นๆ) ของแต่ละบุคคลย่อมไม่เหมือนกัน (โดยเฉพาะเมื่อไม่มีกระบวนการอะไรที่คอยกำกับมโนธรรม ให้อยู่ในกรอบการคิดรอบเดียวกัน) อันเป็นผลมาจากภูมิหลังที่ต่างกัน ทำให้ดุลพินิจของบุคคลไม่เหมือนกัน กิจกรรมที่เป็นผลลัพธ์ของดุลพินิจดังกล่าวจึงไม่ตรงกันด้วย กิจกรรมที่กระทำไปอาจเป็นภาพสะท้อนของการมีความรับผิดชอบของผู้กระทำ แต่ในทัศนะของบุคคลอื่นๆ ที่ใช้พิจารณาญาณของตนวินิจฉัยในเรื่องเดียวกันนี้การกระทำดังกล่าวเป็นพฤติกรรมของการขาดความรับผิดชอบก็ได้

ไม่ว่ามโนธรรมดังกล่าวจะเป็นของใคร จะถูกหรือผิด (ในทัศนะของผู้อื่น) แต่มโนธรรมนั้นก็จัดเป็นเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมของตัวผู้เป็นเจ้าของมโนธรรมนั้นๆ เมื่อมโนธรรมได้กำหนดพฤติกรรมที่ควรทำสำหรับบทบาท/หน้าที่นั้นๆ (อันเป็นสภาพของการมีความรับผิดชอบ) แล้ว บุคคลผู้นั้นก็มีพฤติกรรมเช่นนั้นเสมอ ทั้งนี้เพราะว่าหากมีพฤติกรรมที่แตกต่างไปจากนั้น บุคคลนั้นจะมีความรู้สึกที่เป็นทุกข์ มีความรู้สึกที่ไม่สบายใจ มีความกระวนกระวายอยู่เสมอตราบเท่าที่ยังไม่ได้มีพฤติกรรมที่เป็นอื่น ซึ่งจัดเป็นพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการมี “หิริโศตตปปะ” นั่นเอง การมีความรับผิดชอบก็คือ การมีความรู้สึกชอบตาม “บรรทัดฐาน” ของมโนธรรมของตนเอง คนที่มีความรับผิดชอบไม่ต้องรอให้บุคคลอื่นคอยสั่ง คอยบังคับให้มีพฤติกรรมหรือภารกิจที่ควรทำ มโนธรรมของเขาเป็นผู้ให้สัญญาณการปฏิบัติตนที่เหมาะสมเสมอแม้ระบบกฎหมายทั้งหลายที่สังคมบัญญัติขึ้นมาบังคับใช้ ก็ยังไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของบุคคลได้ดีเท่า

เมื่อความรับผิดชอบเป็นเรื่องของมโนธรรม ระดับการมี (ไม่มี) ความรับผิดชอบจึงเป็นเรื่องที่ไม่สามารถระบุเด็ดขาดลงไป ยิ่งไม่มีข้อตกลงอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปที่ว่า บทบาท

หนึ่ง หน้าที่หนึ่ง ควรมีภารกิจที่ต้องทำ หรือพฤติกรรมที่ต้องแสดงออกในรูปใดในลักษณะใด ก็ เป็นวิจารณ์ญาของแต่ละบุคคลที่จะกำหนดเอาเองว่า ภารกิจอะไรบ้างที่ควรทำ หรือพฤติกรรม อะไรที่ควรแสดงออกสำหรับบทบาท/หน้าที่นั้นๆ นั่นคือ แต่ละบุคคลก็ใช้ “บรรทัดฐาน” ของ ตนเอง ซึ่งกำหนดโดยมโนธรรมของผู้นั่นเอง แน่นอนที่สุดมโนธรรมของคนต่างภูมิหลังต่าง ระดับการศึกษา ต่างอาชีพ ฯลฯ ย่อมกำหนดบรรทัดฐานที่แตกต่างกันได้ บรรทัดฐานที่แตกต่างกันเช่นนี้ มิใช่เป็นเจตจำนงโดยตรงจากมโนธรรมของแต่ละบุคคลด้วยซ้ำไป การกล่าวว่า คนนั้น คนนี้มีความรับผิดชอบ หรือไม่มีความรับผิดชอบ จึงเป็นการใช้บรรทัดฐานของมโนธรรมของ ตัวเองไปประเมินบุคคลดังกล่าว และในกรณีที่เป็นการกล่าวหา ก็จัดเป็นภาพสะท้อนของความ เชื่อของผู้ที่กล่าวหาว่าบรรทัดฐานของตัวเอง (อันหมายถึง มโนธรรมด้วย) เป็นบรรทัดฐานที่ สูงส่ง หรือ เหนือกว่าของผู้ที่ถูกกล่าวหา ใครผิดใครถูกหรือใครเหนือกว่าด้อยกว่า จึงไม่อาจชี้ ขาดได้ สภาพเช่นนี้ดำรงอยู่ในทุกสังคม

อย่างไรก็ดี ในสังคมบางสังคมได้มีการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาท/หน้าที่ต่างๆ และภารกิจที่ต้องกระทำพฤติกรรมที่ต้องแสดงออก จนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป หรืออย่างน้อยก็ เป็นที่ยอมรับของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมนั้นและเมื่อแนวคิดที่ยอมรับกันทั่วไปในบทบาท/ หน้าที่นั้นๆ ดำรงอยู่เป็นเวลาช้านานกลายเป็นส่วนหนึ่งของจารีตประเพณี (tradition) ของสังคม นั้น หรือเป็นโลกทัศน์ (outlook) ของคนในสังคม การวินิจฉัยว่า ภารกิจอะไรพฤติกรรมแบบใด จัดได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของการมี/การไม่มีความรับผิดชอบต่อสังคม จึงกระทำได้ง่ายยิ่งขึ้น ในทำนอง เดียวกันบรรทัดฐานที่กำหนดขึ้นโดยมโนธรรมของคนในสังคมนี (เกี่ยวกับบทบาท/หน้าที่หนึ่งๆ) ก็จะอยู่ในแนวที่คล้ายกันหรือรูปแบบเดียวกัน ภารกิจหรือพฤติกรรมที่จัดว่าเป็นการมีความ รับผิดชอบต่อสังคม ก็เป็นสิ่งที่ยึดปฏิบัติกัน ความรู้สึกที่ว่าคนในสังคมนั้นมีความรับผิดชอบต่อสังคมก็เกิดได้ง่ายขึ้น

๑๖

ดังนั้น การที่สังคมหนึ่งมีความสับสนกันมากเกี่ยวกับคุณธรรม ความรับผิดชอบต่อสังคม หรือเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรจัดอยู่ในข่ายของการมีความรับผิดชอบต่อสังคม จัดเป็นผลลัพธ์โดยตรงที่ สังคมนั้นไม่เคยพยายามที่จะกำหนดให้ชัดเจนลงไปว่า ในบทบาท/หน้าที่หนึ่งๆ นั้น พฤติกรรมที่ ถูกต้อง ภารกิจที่ควรกระทำมีอะไรบ้าง หรือ ปทัสถาน (norm) สำหรับพฤติกรรมหรือภารกิจของ บทบาท/หน้าที่นั้นๆ เป็นแบบใด เช่น การเป็นพ่อเป็นแม่ที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมต้องทำอย่างไร เป็น นักการเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมต้องรับใช้ประชาชนอย่างไร การเป็นครูอาจารย์ที่มีความ รับผิดชอบต่อสังคมต้องทำตัวในลักษณะใด ฯลฯ กล่าวในกรอบของอาชีพ การขาดการกำหนด “จรรยาบรรณ” ที่ระบุพฤติกรรมที่จัดว่าเป็นพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่ออาชีพนั้นๆ เป็นต้น ตอของความสับสนเกี่ยวกับพฤติกรรมที่เหมาะสม (นั่นคือ พฤติกรรมที่แสดงออกซึ่งการมีความ

รับผิดชอบ) และไม่น่าประหลาดใจแต่ประการใดที่สังคมเช่นนี้ประสบปัญหาในการพัฒนา “คนที่มี
มีความรับผิดชอบ”

ในขณะที่ไม่มีใครรู้ว่าในกรอบอาชีพ บทบาทหนึ่ง หน้าทีหนึ่ง เราควรปฏิบัติตน
(ในลักษณะที่ถูกต้อง) อย่างไร เราก็ยอมปฏิบัติตามที่ทัศนหรือความเข้าใจของเรา ระบุว่าเป็น
สิ่งที่ถูกต้องแล้วเหมาะสมแล้วโดยมีเจตนาอย่างจริงใจที่จะทำตัวให้เป็นคนที่มี
มีความรับผิดชอบ แต่โดยที่ความคาดหวังของคนอื่นต่อตัวเรานั้นแตกต่างกันไป
สิ่งที่เราคิดว่าถูกต้องแล้วเหมาะสมแล้วจึงกลายเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมในสายตา
ของคนอื่นทำให้มีการกล่าวหาหรือตำหนิติเตียนว่า เราขาด
มีความรับผิดชอบ ทั้งๆ ที่เราก็ได้พยายามแล้วที่จะเป็นคนที่มี
มีความรับผิดชอบ สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นทั่วไปในเมืองไทย เพราะคนไทยชอบ
ความผิวเผิน ไม่นิยมคิดอย่างลึกซึ้งและมักตีความว่า
สิ่งต่างๆ นั้นเข้าใจกันดีแล้ว ใครบ้างที่รู้ว่า พระสงฆ์องค์เจ้าควรมี
พฤติกรรมอะไรบ้างที่จัดเป็นแบบพฤติกรรมที่ดีงาม-มีความ
มีความรับผิดชอบ ในขณะที่คนไทยก็พบเห็นพฤติกรรมที่แตกต่าง
กันไปจากข้อหนึ่งไปอีกข้อหนึ่ง ทั้งๆ ที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ในเมื่อ
บทบาทหนึ่งงานนี้ น่าจะชัดเจนที่สุด เพราะอยู่ในกรอบของ “กฎ/วินัย”
ต่างๆ ของพระสงฆ์ และมีระบบการปกครองที่ชัดเจนดังที่ทราบๆ
กันคืออยู่ ใครบ้างที่รู้ว่าข้าราชการไทยควรมีพฤติกรรมอะไร
บ้างที่จัดเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ เรามี กฎ ระเบียบ และกติก
าต่างๆ ที่จัดทำโดย กพ. (และ กฎ อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง) ที่ไม่มีใคร
เข้าใจนัยที่แท้จริงในเชิงรูปธรรมของพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ
ใครบ้างที่รู้แจ้งว่าอาจารย์ทำงานในมหาวิทยาลัยควรทำตัว
อย่างไร จึงจัดได้ว่า เป็นการกระทำที่เหมาะสมถูกต้องตามแบบฉบับ
ของอาจารย์ที่มีความรับผิดชอบ ตัวอย่างของวงการที่เด่นๆ เท่านั้น
ก็เพียงพอที่จะชี้ให้เห็นว่า เรายังไม่รู้สิ่งที่ควรปฏิบัติใน
บทบาทหน้าที่ในอาชีพอะไรต่ออะไรอีกมาก เมื่อสภาพเป็นเช่นนี้
และต่างคนต่างปฏิบัติ ความรู้สึกที่ว่า เราขาด
มีความรับผิดชอบจึงมีอยู่อย่างกว้างขวางความรู้สึกเช่นนี้เป็น
ข้อเท็จจริงที่สนับสนุนโดยปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคมไทย
แต่สิ่งที่ควรย้ำ ก็คือสภาพที่ขาดความรับผิดชอบนี้ อาจ
ไม่ใช่ผลเนื่องมาจากการตั้งใจที่จะเป็นคน
ที่ขาดความมีความรับผิดชอบ หากแต่เกิดจากการเข้าใจ (ของ
ตัวเอง) ว่า การปฏิบัติตนในบทบาท/หน้าที่ต่างๆ นั้น
เหมาะสมแล้ว

การอภิปรายกันในวงการต่างๆ และบ่อยๆ ครั้งในสิ่งที่ถูกต้องที่ควรปฏิบัติในอาชีพ
หน้าที่ และบทบาทต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น เพื่อความเข้าใจที่ดีขึ้น การอภิปรายและการถกเถียง
กันในประเด็นจรรยาบรรณของอาชีพของหน้าที่ ของบทบาทต่างๆ ไม่ใช่เรื่องที่น่ารังเกียจ ใน
ภาวะที่ไม่รู้อะไรจริงนั้น การอภิปรายถกเถียงกันเท่านั้นที่จะช่วยให้ได้แก่นของเรื่อง และแม้จะ
ไม่มีการเห็นพ้องต้องกันในทุกประเด็น กระบวนการอภิปรายถกเถียงกันนี้เองที่จะช่วยให้
เราซึ่งในสาระที่แท้จริงของประเด็นได้ การเรียนรู้ที่สำคัญไม่ได้อยู่ที่การรับคำขวัญที่ไพเราะ
แล้วท่องจำกันไปโดยไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่า คำขวัญเหล่านั้นสื่อความหมายอะไร มิใช่ต้องกล่าวถึง
นัยต่างๆ ที่ซ่อนมา

กับคำขวัญเหล่านั้น แม้ผู้ให้คำขวัญอาจถือว่า เป็นประโยคศักดิ์สิทธิ์ที่ควรซาบซึ้งกันได้ทันที (เพราะผู้ให้เอง ซึ่งแล้ว) และเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่จะให้ปฏิบัติกัน แต่ธรรมชาติของการเรียนรู้และการเกิดความเข้าใจมิได้มาในลักษณะนั้นดังนั้น สังคมไทยจึงอยู่ในสภาพที่เต็มไปด้วยคำขวัญ แต่หาผู้ปฏิบัติตามไม่ได้เลยแม้กระทั่งในหมู่ผู้ให้คำขวัญเหล่านั้น!

เมื่อมีการอภิปรายถกเถียงกันอย่างกว้างขวางและได้มีความพยายามที่จะแปลความคิดเห็นเหล่านั้นที่มีผู้ยอมรับกันเป็นส่วนใหญ่ ให้เป็นเกณฑ์บรรทัดฐานสำหรับแนวทางการปฏิบัติตน และก็ได้มีการปฏิบัติตนมากบ้างน้อยบ้างสุดแล้วแต่ศรัทธา โดยปฏิบัติในสิ่งที่มีการยอมรับกันมากที่สุด ลดหลั่นลงไปตามลำดับถึงสิ่งที่มีคนเห็นด้วยน้อยที่สุด สภาพของการมีความรับผิดชอบก็จึกมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะในทุกวงการ ทุกอาชีพ ทุกหน้าที่ ทุกบทบาทได้มีการรับรู้กันมากขึ้นเรื่อยๆ ว่า สิ่งที่ควรปฏิบัติควรประพฤตินั้น มีอะไรบ้าง

โดยสรุป ในเมื่อการมีความรับผิดชอบสื่อนัยของการรู้จักบทบาท/หน้าที่ของตนเอง และปฏิบัติตนตามแนวทางและในกิจกรรมที่บทบาท/หน้าที่นั้นๆ กำหนดไว้ การที่คนเราขาดความรับผิดชอบนั้น โดยพื้นฐานแล้ว ก็อาจสืบเนื่องมาจากการไม่รู้ว่ บทบาท/หน้าที่หนึ่งๆ ที่ตนเองได้ มีส่วนร่วม/ทำ ในขณะที่ขณะหนึ่งนั้น มีพฤติกรรมที่พึงยึดปฏิบัติอะไรบ้าง และเมื่อไม่รู้ว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรในบทบาท/หน้าที่นั้นๆ การจะปฏิบัติตนให้ถูกต้องย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก

จากแนวการอภิปรายข้างต้น สามารถสรุปต่อได้ว่า แนวคิดที่สำคัญที่สุดในการปลูกฝังและหล่อหลอมคุณธรรมความรับผิดชอบ จึงอยู่ที่การอภิปรายและวิเคราะห์ในหมู่ผู้ที่อยู่ในวงการเดียวกันว่า เราคาดหวังอะไรบ้างจากบทบาทนั้น หน้าที่นั้น พฤติกรรมที่เหมาะสมที่สุดมีอะไร ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ ที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาพระราชทานในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทนั้น สามารถใช้เป็นเนื้อหาพื้นฐานและกรอบความคิดเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการอภิปรายและการถกกันในการทำงานข้างต้น ในระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พวกเราคนไทยสามารถใช้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพของตนเอง เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมพร้อมๆ กับเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ความเป็นผู้ที่มีคุณธรรมความรับผิดชอบต่อตนเองนั้น มีสาระที่เป็นบรรทัดฐานอะไรบ้างที่ควรคาดหวังจากกันและกัน จากพื้นฐานของการเป็นคนไทยที่มีความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อประเทศที่ปรากฏตามระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็สามารถแจกแจงความเป็นผู้มีความรับผิดชอบต่อบทบาทหนึ่งหน้าที่หนึ่ง ซึ่งจักเป็นความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในวงที่กว้างขึ้น (ต่อองค์กร ต่ออาชีพ) ได้ ดังเช่นที่รายงานการศึกษานี้ได้แจกแจง

ระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในส่วนของการเป็นครูเป็นอาจารย์ เป็นนักเรียนเป็นนิสิตนักศึกษา (ในบทที่ ๕) และความเป็นแพทย์ (ในบทที่ ๗) การอภิปรายและการวิเคราะห์ประเด็นเหล่านี้ร่วมกันและอย่างกว้างขวางจะเป็นจุดเริ่มต้นของจุดเปลี่ยนในประเทศไทยอย่างไม่ต้องสงสัยถ้าพวกเราคนไทยจะลงมือกระทำกันตั้งแต่นี้เป็นต้นไป

และเมื่อถึงจุดที่สามารถทำให้ปัจเจกบุคคลมีคุณธรรมความรับผิดชอบประจำตัวแล้วปัจเจกบุคคลผู้นั้นจะมีความชื่นชมกับการได้ทำงาน (อะไรก็ได้—ไม่ว่าจะเป็นงานเล็ก งานใหญ่ งานประจำ งานจร งานในตำแหน่งงานหรืองานในบทบาท/หน้าที่อื่น) ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และมีคุณภาพเป็นไปตามเงื่อนไขและความคาดหวังที่มากับงานนั้นๆ ด้วยคุณธรรมความรับผิดชอบที่ฝังใจอยู่ในปัจเจกบุคคลผู้นั้น การแสวงหาความเป็นเลิศ (excellence) ในการทำงานจะเป็นวิญญานและจิตใจในการทำกรใดๆ ก็ตาม โดยไม่ต้องมีใครมาบอกกล่าว มาสั่งมาบังคับ ความกระตือรือร้น ความจริงจังและจริงจัง ความพร้อมที่จะร่วมมือประสานกับผู้อื่น เพื่อความสัมฤทธิ์ผลของกรงาน จึงเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับการทำกิจกรรมหนึ่งๆ โดยไม่รู้สึกรู้สัวและโดยไม่ต้องฝืนใจ เพราะมันเป็นสิ่งที่เรียกร้องอยู่ในมโนธรรมของปัจเจกบุคคลผู้นั้นตลอดเวลา พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นำมาเสนอแม้เพียงส่วนน้อยในบทที่ ๘ ในรายงานการศึกษานี้ เป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนตามนัยข้างต้นถึงการเป็นพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมความรับผิดชอบในทุกสถานะทุกกาลเวลา

๔. สรุป: สูญ่การเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทด้วยการกระทำ

แม้ว่าในปัจจุบัน การพัฒนาประเทศเป็นสิ่งที่พวกเราคนไทยทุกคนสนใจจะให้บังเกิดขึ้นในเมืองไทย แต่ก็ยังไม่มีข้อตกลงแน่นอนเด็ดขาดว่า สิ่งที่มีงมมันให้ได้รับการพัฒนาประเทศคืออะไรกันแน่ การพัฒนาประเทศบังเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆ และในด้านต่างๆ และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพที่เป็นแกนเรื่องของการรายงานการศึกษานี้ ก็เป็นประเด็นหนึ่งของการพัฒนาประเทศ ในตอนสุดท้ายในรายงานนี้ จะขออภิปรายสาระของการพัฒนาการตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อเชื่อมโยงเข้ากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้ความหมายของการพัฒนาประเทศในแง่มุมที่ต่างกันดังต่อไปนี้

“การพัฒนาประเทศนี้ ก็เท่ากับตั้งใจที่จะทำให้ชีวิตของแต่ละคนมีความปลอดภัย
ความเจริญ

มีความสุข” (๑ พฤษภาคม ๒๕๑๓)

“ การพัฒนาก็คือการให้ความสะดวกและให้ความก้าวหน้าแก่ประชาชนที่ไม่มีโอกาส
ที่จะช่วย

ตนเองได้พอ”(๑๘ มิถุนายน ๒๕๑๔)

“การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือความพอมี
พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้
อุปกรณ์

ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติ
ต่อไป”(๑๘ กรกฎาคม ๒๕๑๓)

“การพัฒนาทุกสิ่งทุกอย่างให้เจริญขึ้นนั้น จะต้องสร้างและเสริมขึ้นจากพื้นฐาน
เดิม

ที่อยู่มาก่อน ถ้าพื้นฐานไม่แน่นหนา หรือบกพร่องคลอนแคลนแล้ว ก็ยากยิ่งที่จะ

เสริม

สร้างขึ้นไปให้มั่นคงได้ ท่านทั้งหลายจึงควรจะเข้าใจให้แจ้งชัดว่า นอกจากการจะ

มุ่งสร้าง

ความเจริญแล้ว ยังต้องพยายามรักษาพื้นฐานให้สมบูรณ์มั่นคงพร้อมๆ กันไปด้วย
จากรักษาพื้นฐานนั้น ภาระส่วนสำคัญก็คือการปฏิบัติบริหารงานประจำไม่ให้

บกพร่อง

ซึ่งบางทีอาจเห็นกันว่าเป็นงานที่น่าเบื่อหน่าย เพราะไม่น่าสนใจเหมือนทำงาน

พิเศษ

หรืองานจรรยาที่มีเข้ามาใหม่ๆ ท่านจึงต้องอดสาหะอดทนให้มาก เพื่อที่จะ

ประคับประคอง

รักษาพื้นฐาน คือมาตรฐานและคุณภาพงานประจำไว้ให้ได้โดยสมบูรณ์ พร้อม

ทั้ง

รักษาเจตนาความมุ่งหมายและฉันทะความพอใจในงานที่ทำ ให้มั่นคงอยู่ได้โดย

ตลอด

เมื่อมีพื้นฐานแน่นอนหาบริบูรณ์พร้อมแล้ว ก็ตั้งต้นพัฒนางานต่อไป ให้เป็น การทำ
ไป
พิจารณาไปและปรับปรุงไป ไม่ควรกระทำด้วยอาการเร่งรีบตามความกระหาย ที่
จะ
สร้างของใหม่ สิ่งใหม่ เพื่อความแปลกใหม่ เพราะความจริงสิ่งใดที่ใหม่แท้ๆ นั้น
ไม่มี
สิ่งใหม่ทั้งปวงย่อมสืบเนื่องมาจากสิ่งเก่า และต่อไปย่อมจะต้องกลายเป็นสิ่งเก่า
ในเมื่อมีวิวัฒนาการคืบหน้าไปอีกลำดับหนึ่ง ขอให้ระลึกให้ได้ว่าการพัฒนา
ปรับปรุง
งานทุกอย่างควรจะได้กระทำด้วยความมีสติรู้เท่าทัน ด้วยความเฉลียวฉลาด และ
รอบคอบสุขุม ผลที่บังเกิดขึ้นจึงจะแน่นอน มีหลักเกณฑ์ และเป็นประโยชน์แท้
ซึ่ง
จะเกื้อกูลให้สรรพกิจการงาน บุคคล ละชาติบ้านเมือง เจริญก้าวหน้าได้” (๒๖
กรกฎาคม ๒๕๒๗)

การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายแห่งความก้าวหน้า แห่งความเจริญรุ่งเรือง
แห่งความสุขและความปลอดภัย และที่บังเกิดขึ้นเป็นขั้นตอนเพิ่มพูนสูงขึ้นไปเรื่อยๆ จากระดับที่
ต่ำไปสู่ระดับที่สูง จากการทำนุบำรุงพื้นฐานที่มีอยู่ดีให้แข็งแรง เพื่อจะได้สร้างเสริมของที่ดีใหม่
ต่อ ยอดออกไปอีก การพัฒนาจึงไม่ใช่กระบวนการที่จุดจบ ครอบงำที่คนเราสามารถยกระดับจาก
เดิมที่มีอยู่ให้สูงขึ้น ไปอีก

ถ้าเรามองการพัฒนาเป็นเรื่องของกระบวนการที่นำไปสู่จุดหมายที่ปรารถนาซึ่งอยู่ไกล
ออกไปมาก ประเทศที่กำลังมุ่งหน้าพัฒนาให้ไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ความก้าวหน้าในลักษณะ
ต่าง ๆ นั้น ก็สามารรถเปรียบเสมือนรถยนต์กำลังเดินทางอยู่ในระบบถนนแห่งพัฒนาการนั่นเอง
ภายใต้อุปมาอุปไมยนี้ ประชาชนที่เป็นส่วนประกอบของประเทศที่ทำให้ประเทศเป็นชาติ มีการ
ดำรงอยู่ มีชีวิตในฐานะองค์กรสังคม มีเอกราช ก็เปรียบเสมือนส่วนประกอบต่างๆ ของรถยนต์
ที่ทำให้รถยนต์เป็นคัน สามารถขับเคลื่อนเดินทางได้ แต่การที่รถยนต์คันหนึ่งๆ จะขับเคลื่อนได้
ดี ไปได้ไกล ไม่หยุดชะงัก เครื่องชำรุดกลางทาง หรือทรุดโทรมจนใช้การไม่ได้และทำให้ไม่
สามารถไปถึงจุดหมายปลายทาง ส่วนประกอบต่างๆ เหล่านี้ก็จักต้องมีคุณภาพ ยิ่งคุณภาพสูงมาก
เท่าไร ความสามารถในการเดินทางความรวดเร็วในการเดินทาง ความราบรื่นในการเดินทาง
ไม่ว่าสภาพถนนจะเป็นเช่นไร ความคงทนของรถยนต์ที่จะเดินทางบนถนนทุกลักษณะ และทุก
ระยะทาง ก็สูงมากเท่านั้น คุณภาพของประชาชนในประเทศก็มีบทบาททำนองเดียวกัน

คุณภาพของประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ในบทบาท/หน้าที่ใด มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมระดับใด จึงเป็นองค์ประกอบ (ingredient) ที่สำคัญมากสำหรับความรวดเร็ว ความสามารถ และความอดทน (perseverance) ของการพัฒนา โดยนัยของข้อสรุปเช่นนี้ คุณภาพของประชาชนจึงเป็นตัวจักรสำคัญในการกำหนดคุณภาพของการพัฒนาประเทศด้วยเช่นกัน ในขณะเดียวกัน คุณภาพของประชาชนก็เหมือนคุณภาพของส่วนประกอบของรถยนต์ที่อุปมาอุปไมยไว้ สามารถปรับปรุงให้มีสภาพที่ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่ได้เสมอ

เมื่อพิจารณาจากสาระของพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นำมาเรียบเรียงเป็นระบบความคิดในด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงให้ความสนใจในคุณภาพของประชาชนมากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะได้ทรงพระกรุณาพระราชทานหลักคิดต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพของผู้ที่นำไปปรับทัศนคติของตนเอง และได้ปฏิบัติตามทัศนคติที่ได้หล่อหลอมใหม่นั้น การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตราครุฑพระวรกายเป็นเวลาหลายๆ ชั่วโมงและหลายๆ วันติดต่อกันในการเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานปริญญาบัตรที่บัณฑิตใหม่ในทุกๆ ปีการศึกษาที่ผ่านๆ มา ก็เพื่อจะได้ทรงมีโอกาสช่วยพัฒนาคุณภาพของบัณฑิตไทยอีกทางหนึ่ง ด้วยการพระราชพระบรมราโชวาทที่ลึกซึ้งสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่บังเกิดผลดีต่อตนเอง และต่อประเทศชาติ อันเป็นการเพิ่มโอกาสของความสำเร็จในชีวิตของบัณฑิตใหม่และเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวมพร้อม ๆ กันด้วย

หากพวกเราคนไทยทุกคนที่อ่านออกเขียนได้นำพาสาระอันทรงคุณค่ายิ่งของพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส โดยการศึกษา อภิปราย ขบคิด เนื้อหาในพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสโดยตรงหรือจากระบบพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้นำมาเรียบเรียงในรายงานนี้ แล้วก็ปลูกฝังตนเองด้วยคุณธรรมและหลักการที่ปรากฏอยู่ในระบบพระราชดำริของพระองค์ และปฏิบัติตนให้เป็นบุคคลที่มีคุณธรรม ความรับผิดชอบในความหมายที่ได้นิยามในตอนสุดท้ายของบทที่ ๘ ภายในช่วงเวลาไม่นานนักสำหรับคนไทยรุ่นปัจจุบัน และอีกประมาณ ๒๐ ปีต่อจากนี้สำหรับอนุชนรุ่นถัดไป คนไทยก็จะมีทัศนคติที่ดีที่สร้างสรรค์อันเป็นการเพิ่มคุณภาพชีวิตของตนเองและประโยชน์ต่อกันและกันยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ซึ่งเริ่มต้นจากปีแห่งการเฉลิมฉลองมหามงคลสมัยพระราชพิธีรัชมิ่งมงคลภิเษก ก็เป็นนิมิตหมายของการเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นจุดเปลี่ยนในสังคมไทยเพื่อไปสู่สังคมไทยยุคใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเป็นแบบอย่างอันดีงามในทุกๆ ด้านทั้งในระดับหลักการและในระดับปฏิบัติ นับตั้งแต่พระองค์ได้ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ ๔๑ ปีที่แล้วแล้วตราจนถึงปัจจุบัน ถึงเวลาแล้วที่พวกเราคนไทยจะแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรูปแบบที่มีค่าแท้และยั่งยืนถาวร ด้วยการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมความรับผิดชอบอย่างสมบูรณ์ ซึ่งก็เป็นแนวหนึ่งของการแสดงถึงการมีความรู้คู่คุณธรรมเพื่อเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การกระทำเช่นนี้นี่เท่านั้นจึงจะจัดเป็นการถวายราชสักการะที่เหมาะสมกับพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากพวกเราคนไทย